

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aja Zorčič

Izganjanje kajenja kot kulturne prakse iz javnega življenja

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aja Zorčič

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Izganjanje kajenja kot kulturne prakse iz javnega življenja

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

*Mojim najdražjim, za zaupanje in vzpodbudne nasmehе ter vsa
mnenja in pripombe, ki so jih prispevali ob nastajanju pričujočega
diplomskega dela;*

mentorici doc. dr. Karmen Šterk, za smernice, napotke in ideje;

Ani in mami, za izkazano zanimanje in temeljito branje;

*and to Alex, for listening to my endless monologues when I didn't
know how to go on, and for always giving me his best –*

hvala.

Izganjanje kajenja kot kulturne prakse iz javnega življenja

V zadnjih desetletjih smo bili priča razmahu protitobačnih gibanj, ki so kajenje, do nedavnega vseprisotno kulturno prakso, pod pretvezo varovanja javnega zdravja že skoraj povsem izgnala iz javnega življenja. Cigarete, nekoč simbol moderne dobe, so v sodobnem postmodernem diskurzu stigmatizirane z odvisnostjo, škodljivostjo in boleznijo. Uspešna implementacija prepovedi kajenja v javnih prostorih odpira vsaj dve, v gonji proti kajenju redko zastavljeni, vprašanji; prvič, vprašanje svobode posameznika, ki mu je naenkrat odvzeta celo pravica odločanja o tem, kako bo živel in umrl, in drugič, vprašanje izgube na kulturnem področju. Skozi dvajseto stoletje so namreč številni umetniki občudovali in opevali sofisticiranost in glamuroznost cigaret. Nepogrešljivo vlogo so imele zlasti v filmih t.i. zlate dobe Hollywooda, kjer so občinstvu na subtilen način sporočale vse, kar na platnu ni smelo biti eksplicitno prikazano. Z dokončnim pregonom kajenja iz javnega življenja bi prihodnje generacije utegnile v kulturnem smislu veliko izgubiti, saj bi nerazumevanje družbenega koda cigaret onemogočilo branje nekaterih največjih filmskih klasik preteklega stoletja.

Ključne besede: kajenje, javno zdravje, prepoved, svoboda, film.

The expelling of smoking as a cultural practice from public life

Over the past few decades we witnessed an expansion of anti-tobacco movements that have, under the pretext of public health, managed to almost completely banish smoking, until recently an ubiquitous cultural practice, from public life. Cigarettes, once a symbol of modern age, are now, in contemporary postmodern discourse, stigmatized with addiction, harmfulness and disease. Successful implementation of smoking bans in public places raises at least two seldom asked questions; first, the question of freedom of individuals that suddenly no longer have the right to live and die as they choose, and second, the question of loss in the field of culture. Many artists of the twentieth century praised cigarettes for their glamour and sophistication. They played an indispensable role in the movies of the golden age of Hollywood where they were used in a subtle manner to communicate everything that could not be explicitly shown to the audience on screen. Complete expulsion of smoking from public life could result in inability to understand the social significance of cigarettes and thus deprive future generations of understanding some of the greatest film classics of the past century.

Key words: smoking, public health, ban, freedom, film.

KAZALO

1	UVOD	6
2	CIGARETE IN POSTMODERNA DRUŽBA	9
2.1	Zamenjava ideala in tiranija zdravizma	10
2.2	Protikadilsko gibanje in prohibicija kajenja	12
2.2.1	<i>Miti protikadilskega gibanja</i>	14
2.3	Vprašanje svobode do kajenja	16
3	DRUŽBENI IN KULTURNI POMEN KAJENJA	18
3.1	Sublimnost cigaret in njihova privlačna škodljivost	18
3.2	Tveganje in kvaliteta življenja	19
3.3	Estetika cigaret	21
3.4	Bo kaj izgubljeno?.....	23
4	KAJENJE V FILMIH.....	25
4.1	Študija primera: <i>Casablanca</i>	25
4.2	Kajenje in sodobna hollywoodska produkcija	28
5	SKLEP.....	32
6	LITERATURA.....	33

1 UVOD

Prihod tobaka v Evropo v šestnajstem stoletju je sovpadal z začetkom moderne miselnosti in tehnične modernizacije ter je predstavljal nepogrešljiv protistrup tesnobi, ki so jo spremembe in odkritja zasejali v evropocentrično zavest zahodne kulture (Klein 1995, 27). Kljub temu je tobačna kultura doživela mnoge vzpone in padce; že v sedemnajstem stoletju so bili kadilci v nekaterih evropskih državah podvrženi strogim kaznim. Ponoven vzpon je sledil s pojavom cigarete v devetnajstem stoletju, ko so brezdelni pariški dandyji zvijanje in kajenje tobaka postavili za nov estetski ideal in edini smisel življenja. Zaradi praznosti tega početja je Théodore de Banville kajenju in kadilcem takrat napovedal bližnji konec (Pracontal 1999, 31), vendar mu je dvajseto stoletje z razcvetom kulture cigaret vsaj za nekaj časa dokazalo zmoto.

Priljubljenost kajenja je skokovito porasla v času pomladi narodov, nedolgo za njegovo napovedjo. V tistem obdobju so se začela pojavljati tudi že prva organizirana protitobačna gibanja, vendar sta jih zadušili obe vojni. V pogojih, ko se dolgo življenje težko zdi realna možnost, so namreč cigarete (skupaj z alkoholom) postale nepogrešljivo sredstvo za dvigovanje morale, kajenje pa občudovano, hvaljeno in spodbujano (Klein 1995, 3). Tiste ameriške zvezne države, ki so že pred vojnama uvedle splošne prepovedi kajenja, so jih v dvajsetem stoletju ukinile (Sullum 1998, 34), po drugi vojni pa so cigarete postale tudi simbol ženske emancipacije. Kot je zapisal Jonathan Franzen (2010, 148), je »cigareta odličen glasnik moderne dobe ter neločljiv sopotnik industrijskega kapitalizma in koncentriranega urbanizma«, zato si je si je dvajseto stoletje brez cigaret nemogoče predstavljati.

Danes se kljub vsemu zdi, da se bo de Banvillova napoved s skoraj dvestoletno zamudo morda vendarle uresničila. Nekje od začetka devetdesetih je mogoče opazovati silovit razmah protitobačnih gibanj, ki se v imenu javnega zdravja in s podporo države vneto borijo proti kajenju. V poplavi prepovedi in protikadilskih iniciativ se utaplja družbeni pomen, ki ga je do nedavnega imelo kajenje, kadilci pa so postali izmečki, ki zastrupljajo ne le sebe, ampak vse, kar jih obdaja. K razmišljanju o tem me je napeljal časopisni članek (Vrdlovec 2010), ki odpira nekatera vprašanja o svobodi do kajenja in pravicah kadilcev, o čemer je v sodobni, z zdravjem obsedeni družbi, zelo malo govora. Vzpodbuda za podrobnejše raziskovanje te teme je bilo tudi dejstvo, da je o problematiki kajenja izven zdravstvenih okvirov v slovenskem jeziku zelo malo napisanega. Strokovna literatura je skoraj neobstoječa, občasno se te teme dotakne le kakšen novinar.

Namen pričujočega diplomskega dela ni zagovor ali celo promocija kajenja, ampak poskus odgovora na vprašanje, kako razmah protikadilskih gibanj in vse uspešnejša implementacija prepovedi kajenja v javnih prostorih vplivata na reprezentacijo le tega v popularni kulturi. Treba je omeniti, da je zaradi omejenosti s prostorom naloga osredotočena na zgolj en segment popularne kulture, ki pa bi utegnil biti za analizo tudi najbolj zgovoren, namreč film. Še ožje, obravnavani so zgolj filmi hollywoodske produkcije, in sicer iz dveh razlogov. Prvi je, da so hollywoodski filmi vedno bili bolj na udaru cenzure kot denimo filmi evropske produkcije, kar je ustvarilo potrebo po uporabi cigaret (ki seveda v t.i. zlati dobi Hollywooda niso bile nič spornega) za podajanje subtilnih sporočil, ki na platnu niso smela biti eksplicitno prikazana. Drugi razlog pa je, da so protikadilska gibanja in iniciative najbolj razviti prav v Združenih državah, zato velika večina strokovne literature, ki obravnava izbrano tematiko, temelji na ameriških primerih.

Prva hipoteza, ki izhaja iz raziskovalnega vprašanja, je, da kajenje zaradi gonje proti tobaku v imenu javnega zdravja, ki smo ji priče v zadnjih desetletjih, izgublja svoj družbeni in kulturni pomen. Iz tega sledi druga hipoteza, in sicer, da zaradi njegove negativne javne podobe kajenja v filmih skoraj ne prikazujejo več, če že, pa spada predvsem v domeno negativnih likov in je nemalokrat načrtno uporabljeno za označevanje manjvrednosti.

V prvem delu se naloga ukvarja s tem, kako so cigarete, ki so bile simbol moderne dobe, v postmoderni družbi postale zaničevane in preganjane. Do tega je pripeljala zamenjava starih idealov z idealom popolnega zdravja, v luči katerega je kajenje povsem nesprejemljivo. Obravnavana je preventivna retorika protitobačnih gibanj in nekateri miti, ki se skrivajo v ozadju, na koncu pa se dotakne tudi pomena vloge oblasti pri protitobačnem boju in vprašanja svobode posameznika. Drugi del se ukvarja z družbenim in kulturnim pomenom kajenja. Skozi kategorije sublimnosti, tveganja in estetike poskuša ugotoviti, zakaj kljub zavedanju škodljivosti še vedno toliko ljudi kadi ter katere so tiste najbolj cenjene značilnosti cigaret, ki jim je namenjena pomembna vloga tudi znotraj popularne kulture. To nas pripelje do vprašanja, kaj bi bilo z dokončnim pregonom cigaret iz javnega življenja izgubljeno. Odgovor na zastavljeno vprašanje ponuja tretji del, ki se ukvarja z uporabo cigaret v filmih, in sicer skozi primerjavo zlate dobe hollywoodskega filma in sodobne ameriške filmske produkcije. Za ilustracijo je uporabljena študija primera filma *Casablanca*, ki je odličen predstavnik filmov hollywoodske zlate dobe, v zadnjem podpoglavju pa so povzeti izsledki nekaterih novejših raziskav, ki preučujejo kajenje v filmih.

Dominantna raziskovalna metoda je kvalitativna analiza sekundarnih virov, predvsem knjig v tujih jezikih, naročenih iz tujine, saj je, kot rečeno, pri nas nemogoče dobiti zadostno količino znanstvenih publikacij, ki bi se ukvarjale z izbrano tematiko. V tretjem delu je uporabljena tudi že omenjena študija primera, ki je relativno kratka in služi lažjemu razumevanju nekdanjih kulturnih pomenov kajenja ter olajša primerjavo uporabe cigaret v filmih nekoč z njihovo uporabo v današnji filmski produkciji.

2 CIGARETE IN POSTMODERNA DRUŽBA

*Pomisli, da se uničuješ,
raje na zdrav način umri,
s kajenjem tudi nam škoduješ,
ker dihaš isti zrak kot mi;*

*veš, zdravje prva je vrednota,
tobačni dim pa je strupen,
a mi ti hočemo le dobro,
vsak človek nam je dragocen*

(Makarovič 2001, 1).

Danes so cigarete, donedavni simbol moderne dobe, postale eden najbolj osovražениh produktov kapitalizma in simbol za neke vrste mehko prohibicijo, vmesno stopnjo med strogo prepovedjo in legalnim uživanjem (Practonal 1999, 86). Spreminjanje odnosa do kajenja sovпада z začetkom prehoda moderne družbe v postmoderno, do katerega je prišlo v drugi polovici dvajsetega stoletja¹. Pfaller (2009, 84) spremembo pripisuje temu, da je »moderna s svojimi utopičnimi obljubami kljub vsemu še porajala uživaško drznost in določeno toleranco do frustracij«, postmoderna pa je sovražna do utopij in tako imenovanega vsakdanjega svetega v kulturi. »Opuščanje nekaterih ritualov se danes izdaja za razsvetljenski napredek², v resnici pa gre za okrepljeno sovražnost do praznoverja v kulturi in do ugodja, ki ga ta prinaša« (prav tam, 111). Cigarete so generacijam moških in žensk služile v obdobjih stresa, kot orodje za spopadanje s tesnobo ali kot oblika molitve. Za mnoge so bile subtilni a učinkoviti instrumenti v socialnih interakcijah, bodisi kot orožje proti vdoru drugih subjektivitet bodisi kot neke vrste čarobna paličica, ki vdore zapeljivo privablja (Klein 1995, 184).

¹ Dokazovanje obstoja postmodernizma temelji na hipotezi o določenem radikalnem prelomu ali rezu, katerega začetke se na splošno išče v poznih petdesetih ali zgodnjih šestdesetih. Ta prelom se najpogosteje povezuje z idejo o izginjanju ali uničenju modernega gibanja oziroma z njegovim ideološkim ali estetskim zavračanjem (Jameson 1992, 5).

² Pfaller (2009, 32) pravi tudi, da »postmoderni um ni napreden kot je bil razsvetljenski, ampak nazadnjaški, in v svojem delovanju podrejen načelu ugodja, saj zavrača spopad s čimerkoli, kar bi bilo lahko naporno ali neprijetno; pri kulturi kajenja poziva k prepovedi namesto da bi proizvajal spoznanje in občuduje neučinkovite politične iniciative namesto da bi si razbijal glavo z vprašanji učinkovite organizacije.«

Prav to, zaradi česar so bile cigarete nekoč prijateljske in domačne, danes, v družbi, katere temeljne vrednote so zdravje, telesna pripravljenost in dolgo življenje, dobiva škandalozno, skoraj obsceno konotacijo (Pracontal 1999, 43). Cigareta ni več znak odličnosti, ampak vulgarnosti (prav tam, 200). Kajenje je naenkrat postalo vprašanje javnega zdravja in s tem politike, in vse številčnejši nasprotniki tobaka izvajajo pritisk nad kadilci tako na praktičnem nivoju s prepovedmi in podražitvami, kot tudi na simbolnem, s spreminjanjem nečesa, kar je bila nekoč obče razširjena navada, v sramotno odvisnost (Sullum 1998, 10). Prepoved kajenja v javnih prostorih namreč ne spreminja narave kajenja samega, le njegov družbeni pomen. Kadilci še vedno vdihujejo zanje škodljive snovi, le da so pri tem pregnani ven, stran od družbe, kot narkomani, ki potrebujejo svojo dozo (prav tam, 11).

2.1 Zamenjava ideala in tiranija zdravizma

Robert Pfaller (2009, 7) ugotavlja, da je v kulturi zahodnih družb nekje v sredini devetdesetih let prišlo do spremembe gledišča; kulturni elementi in prakse, ki so do tedaj veljali za glamurozne in elegantne, med njimi tudi kajenje, so nenadoma postali nekaj gnusnega, nevarnega ali politično vprašljivega. Razloga za to ne gre iskati v nenadnem odkritju škodljivih učinkov tobaka, saj so ti že dolgo znani, ampak v radikalni zamenjavi ideala. Na mesto starih vrednot, kot so eleganca, vljudnost, velikodušnost in šarm, sta namreč stopila ideala zdravega telesa »z ravnim trebuhom in čistimi pljuči« (Pracontal 1999, 7) ter dolgega življenja. Doseganje ideala popolnega zdravja si je za svoj cilj zadalo protitobačno gibanje, še eno v vrsti tistih zgodovinskih gibanj, ki velik pomen pripisujejo preoblikovanju telesa³, vendar se od svojih predhodnikov pomembno razlikuje v tem, da se ne opira več na vero ali moralno, temveč na ideologijo, ki izhaja iz znanosti (prav tam, 198). Da bi prepovedali cigarete, je dovolj reči, da so slabe za zdravje, ki je postalo zadosten, celo edini, kriterij za določanje ne samo tega, kar je dobro, temveč tudi tega, kar je lepo (Klein 1995, 185).

Protitobačno gibanje je pravzaprav podzvrst *zdravizma*, ki je opredeljen kot zaposlenost s posameznikovim zdravjem kot temeljem za doseganje blaginje in izhaja iz doktrine javnega

³ Oblast nad življenjem, ki se je nekoč kazala v možnosti vladarjevega odločanja o smrti, sta v osemnajstem stoletju zamenjala upravljanje s telesi in preračunljivo vodenje življenja, ki sta prisotna še danes. V obdobju klasicizma so se namreč pojavile številne tehnike za doseganje podvrženosti teles in nadzora nad prebivalstvom s pomočjo t.i. bio-politike, ki je osredotočena na urejanje in nadzorovanje bioloških procesov kot so razmnoževanje, umrljivost, stopnja zdravja in trajanje življenja. Naloga te bio-oblasti naj bi bila, da popolnoma ustoliči življenje s pomočjo stroge regulacije prebivalstva (Foucault 2000, 144). Natanko to danes počne zdravizem, v okvir katerega spada tudi protitobačni boj, le v manj institucionalizirani obliki.

zdravja⁴. V središče pozornosti so postavljeni posameznikovo vedenje, stališča in čustva ter promocija spremembe življenjskega stila, saj so rešitve za bolezni pojmovane kot vprašanje posameznikove izbire in osebne odgovornosti, zdravje pa kot nadvrednota, življenjski projekt, za katerega mora vsak brezpogojno in nenehno skrbeti (Kamin 2006, 43-48). Na strani zdravizma nastopajo tudi vlade, ki imajo v skladu s sodobno doktrino javnega zdravja pravico in dolžnost odvrčanja ljudi od vedenja, ki bi utegnilo voditi k boleznim ali poškodbam; to daje protitobačnim gibanjem podporo države⁵ (Sullum 1998, 13). Po drugi strani politika s prepovedmi kajenja, ki dvigujejo veliko prahu, in populističnim nastopom, odvrča pozornost od bistvenih problemov, ki zadevajo zdravje in kvaliteto življenja celotne in ne le dela populacije (Černi 2008). Še več, po Pfallerjevem (2009, 58) mnenju gre za tipično psevdopolitiko, ki vladam omogoči, da vprašanja, ki so odločilnega družbenega pomena, prepustijo prostemu trgu, hkrati pa na tak način tudi preizkušajo, koliko so ljudje dejansko sposobni prenesti brez upiranja. Zdravstvena politika, katere naloga je nekoč bila zaščita ljudi pred škodljivimi vplivi iz okolja, danes zvišuje davke na alkohol, sili ljudi, da si pripenjajo varnostni pas in uporabnike prepovedanih drog pošilja v zapor, če ne pristanejo na zdravljenje. Pod pretvezo reševanja ljudi pred samimi seboj lahko poseže na vsa podočja človekovega življenja, med drugim tudi »v represiji brez primere celotnemu prebivalstvu prepove kajenje« (Pfaller 2009, 58). S perspektive javnega zdravja kajenje ni ne dejavnost ne navada, ampak največja grožnja zdravju, vodilni preprečljivi vzrok smrti v svetu, ki se širi kot nekakšna globalna tobačna epidemija in ga je potrebno na vsak način iztrebiti (Sullum 1998, 61). Zato »samooklicani apostoli zdravja z brezmejno agresijo oznanjajo vedno nove grozljive informacije o škodljivosti uživanja tobaka, še posebno pasivnega kajenja; nesprejemljiva se

⁴ Izraz javno zdravje je v slovenščino prišel iz angleškega *public health* in ga ne gre zamenjevati za pri nas pogosteje slišani izraz javno zdravstvo. Slednji označuje sistem zdravstvene oskrbe, ki se financira iz obveznih dajatev, pojem javnega zdravja pa sicer ni povsem natančno opredeljen in se zato tudi različno uporablja, vendar z njim najpogosteje, tudi v tem primeru, mislimo na »splet vseh organiziranih prizadevanj in dejavnosti zaščite in krepitve zdravja, preprečevanja bolezni ter podaljševanja in izboljšanja kakovosti življenja, ki potekajo v določeni družbeni skupnosti in /.../ jih izvajajo pristojne oblasti, različne javne službe, nevladne in druge organizacije, skupine prebivalstva in posamezniki, ki družbeno skupnost tvorijo« (Štern 2007, 319). V domeno javnega zdravja tako spada tudi načrtovanje in izvajanje tobačne politike kot ene izmed javnozdravstvenih politik na področju dejavnikov tveganja (Ministrstvo za zdravje).

⁵ Ta podpora je sicer zgolj navidezna in povsem neiskrena; države sicer res javno nastopajo na strani protitobačnih gibanj in celo zakonsko odredjajo prepovedi kajenja, vendar s tem le prikrivajo ekonomsko strategijo, ki v resnici spodbuja interese tobačne industrije, saj gre za enega najbolj dobičkonosnih sektorjev ekonomije. Nihče namreč ne želi »ubiti kokoši, ki nese zlata jajca« (Pracontal 1999, 86).

jim zdi vsaka pragmatična ureditev. Njihov namen je popolno iztrebljenje kulturnega pojava, njegova odstranitev iz polja javnosti«⁶ (Pfaller 2009, 20).

2.2 Protikadilsko gibanje in prohibicija kajenja

Preventivni diskurz, ki se ga poslužuje protikadilsko gibanje, je osnovan na obratnem toku misli kot liberalna drža. S stališča slednje je nemogoče obvarovati se pred vsem, zato je življenje bolje uživati. Vsak je odgovoren za svoje izbire, zakonsko urejanje uporabe tobaka in drugih sredstev za ustvarjanje užitka pa smatra za izraz nedopustnega intervencionizma. Preventivni diskurz na drugi strani ravno zaradi tega, ker se vsega ne moremo ubraniti, napoveduje boj vsem nepotrebnim tveganjem, katerih kanoničen primer je kajenje (Pracontal 1999, 119). V zadnjih letih je preventivni diskurz opazno zamenjal register in je od opozarjanja kadilcev prešel na obsojanje kajenja kot planetarne nadloge, povsem primerljive z epidemijo; diskurz, ki obravnava kajenje, je neredko enak tistemu, ki obravnava aids (prav tam, 109). Pri tem je že samo vedenje tretirano kot kužna bolezen, ne upoštevajoč dejstvo, da samo po sebi ne more biti prenešeno na drugo osebo proti njeni volji in da se kadilci v resnici ne odločajo za bolezen, ampak zgolj za tveganje (Sullum 1998, 64). Slednje je postalo kulturni in politični koncept za obvladovanje družbe in upravljanje posameznika, saj za legitimno posredovanje oblasti niso več potrebni dejanski simptomi, dovolj je tveganje (Kamin 2006, 61)⁷. V očeh strokovnjakov za preventivo je tako cigareta postala javni sovražnik številka ena in največja ubijalka industrijskega sveta.

Kljub temu obstaja razlika med evropskimi državami, ki so se po Franzenovih (2010) besedah kadilskega problema lotile precej bolj pragmatično, in Združenimi državami, kjer so protikadilske sile v bitko vpletle puritansko gorečnost, ki jo Pracontal (1999, 200) imenuje *novopuritanski higienizem*. Za intenzivnostjo gonje proti tobaku se namreč skriva tudi ideja,

⁶ Sullum (1998, 76) za enega od dokazov, da gre v resnici za iztrebljanje kulturnega pojava in ne zgolj za skrb za javno zdravje, smatra dejstvo, da nasprotniki kajenja preganjajo tudi cigarete z občutno manjšo vsebnostjo škodljivih snovi; če bi resnično želeli le zaščititi zdravje prebivalcev, bi takšne cigarete podprli.

⁷ Odnos do tveganja v sodobni zahodni družbi je paradoksen, saj je tveganje na nekaterih področjih izrazito negativno, na drugih, na primer pri preizkušanju lastnih sposobnosti, pa izrazito pozitivno. Če nekdo tvega svoje zdravje s kajenjem, je lahko kaznovan z dodatnimi zavarovanji in je smatran najmanj za neodgovornega, po drugi strani pa je na primer ekstremni športnik ob svojih uspehih, ne glede na to, da se pri svoji dejavnosti izpostavlja neposrednemu tveganju za poškodbe in celo smrt, z vseh strani, tudi s strani z zdravjem obsedenih oblasti, obravnavan kot heroj (Kamin 2006, 60).

da ima užitek v sebi nekaj živalskega, kar ogroža človekovo dostojanstvo⁸, zato bi bilo treba krotiti nagone, ki nas silijo k iskanju ugodja, sploh pri kajenju, ki je povrh vsega še tvegano za zdravje. Po Kleinovem (1995, 3) mnenju se Amerika trenutno⁹ nahaja v enem tistih obdobjih represije, ko »kultura puritanskih korenin družbi vsili svoje histerične poglede in prepovedi, uzakonja moralne sodbe v imenu javnega zdravja in medtem povečuje moč nadzora in doseg cenzure, da bi dosegla splošno prepoved svobode«.

Pri tem nihče ne razmišlja o tem, da se je skozi zgodovino že večkrat izkazalo, da cenzura neizogibno spodbuja prav tisto prakso, ki se jo trudi zatreti, in jo s prepovedjo naredi še bolj kompulzivno¹⁰. Čeprav se morda večina tako nekadilcev kot kadilcev strinja s prepovedjo kajenja v zaprtih javnih prostorih, je uvedba popolne prohibicije uporabe in prodaje tobačnih izdelkov, ki je ultimativen cilj protitobačnega lobija, nekaj povsem drugega¹¹. »Največkrat ponavljan argument je kontraproduktivnost kakršnekoli prohibicije, kar se je pokazalo s kriminalizacijo konzumiranja alkohola v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v Združenih državah, še vedno aktualna prohibicija marihuane in tako imenovanih trdih drog ne prinaša želenih rezultatov in tudi minuli poskusi kriminalizacije tobačnih izdelkov so se izkazali za neučinkovite« (Černi 2008). Zgodovinsko potrjeno je, da poskusi prepovedi psihoaktivnih snovi vodijo v tihotapljenje, visoke cene, vprašljivo kvaliteto, večje tveganje, nasilje, kraje, korupcijo, nespoštovanje zakonov in erozijo državljskih svoboščin (Sullum 1998, 259). V pogojih popolne prohibicije bi bil nadzor nad tobakom kot potencialno nevarno substanco prepuščen organiziranemu kriminalu, idealizirana brezdimna družba pa bi precej verjetno vodila v kaos in »iz navadnih ljudi, žrtev zasvojenosti ali preprosto svobodne izbire, naredila kriminalce, iz pravih kriminalcev pa milijonarje« (Černi 2008).

⁸ V puritanski viziji je namreč ugodje vedno sumljivo, človeškost pa se skriva v sposobnosti krotitve nagonov. Ta koncept, po katerem je užitek živalski, abstinenca pa človeška, je povsem v nasprotju tako z zdravo pametjo kot tudi z odkritji biologije (Pracontal 1999, 196).

⁹ »Trenutno« zato, ker Klein izhaja iz stališča, da so obdobja prohibicije in preganjanja cigaret vedno ciklična in da bo kajenje ponovno naraslo pod vplivom ekonomske ali družbene krize, ko se bo politika prisiljena ukvarjati s pomembnejšimi stvarmi. Klein je svojo knjigo napisal leta 1995, torej precej pred zadnjo globalno ekonomsko krizo, ki mu je dokazala zmoto. Kajenje ni strmo naraslo in politika ima še vedno dovolj časa ukvarjati se s problematiko kajenja. Da je temu tako, se je v Ameriki pravzaprav izkazalo že desetletje nazaj, ko so dogodki 11. septembra dokazali, da ljudi lahko hkrati skrbijo terorizem in učinki pasivnega kajenja (Barber 2006).

¹⁰ Lynn Barber (2006) na primer pravi, da je gonja proti tobaku obudila vse razloge, zaradi katerih je v svojih šolskih letih začela kaditi. Ker je kajenje danes obče pojmovano kot transgresivno, neodgovorno, drzno in je proti pravilom (kakor je nekoč bilo za šolarko), je znova postalo glamurozno in neustavljivo privlačno.

¹¹ Bivša evropska komisarka za varstvo potrošnikov, Meglena Kuneva, je že pred nekaj leti razburila javnost z izjavo, da bi morala do leta 2025 postati prodaja tobačnih izdelkov nezakonita. Mnogi nasprotniki tobačne prohibicije so jo označili za fašistko, »predvsem zato, ker s svojim predlogom ignorira svobodo posameznika in ustave« (Černi 2008).

Preden nadaljujemo z vprašanji, ki jih poraja obdobje *dobrohotne tiranije*, v katerem se po Pracontalovih (1999, 216) besedah trenutno nahajamo, se je smiselno ta trenutek ustaviti še pri nekaterih mitih, na katerih sloni sodobno protikadilsko gibanje, saj so ti ključnega pomena za razumevanje uspešnosti gibanja.

2.2.1 Miti protikadilskega gibanja

Kljub temu, da je tobak vedno imel nasprotnike, ki so bili v njegovo škodljivost ali celo smrtonosnost trdno prepričani, tega do sredine dvajsetega stoletja nikomur ni uspelo tudi znanstveno dokazati. Povezava med kajenjem in tveganjem za nastanek raka je postala jasna, ko je v petdesetih v Združenih državah vzporedno z močnim povečanjem porabe tobaka drastično narasla tudi stopnja umrljivosti zaradi raka na pljučih (Sullum 1998, 41–43). Serija močno oglaševanih znanstvenih poročil, ki so potrjevala kancerogenost cigaret, je imela velik vpliv na javnost; poraba cigaret je v ZDA za dve leti upadla, dilema o dejanski škodljivosti kajenja pa se je vendarle nadaljevala, pospremljena z vojno med tobačno industrijo in protitobačnimi gibanji. Kljub eksploziji pljučnega raka v drugi polovici dvajsetega stoletja nekateri preprosto niso želeli verjeti, da bi povezava med kajenjem in rakom lahko obstajala. Hans Eysenck (v Pracontal 1999, 50) na primer meni, da je spektakularno povečanje raka v glavnem umetno in ga gre prej kot kajenju pripisovati daljšanju življenjske dobe v razvitih državah, saj je rak bolezen ostarelih, ter napredku v medicini, ki omogoča boljše diagnosticiranje. Poleg tega je tveganje za razvoj raka močno odvisno od genske zasnove in se od kadilca do kadilca razlikuje (prav tam, 206). Če pustimo zgolj pljučnega raka nekoliko ob strani in se osredotočimo na vse bolezni, ki jih pripisujemo uporabi tobaka, je zanimivo opozoriti še na en dejavnik višje umrljivosti kadilcev, namreč njihov na splošno manj zdrav življenjski slog, ki ga ocene smrtnosti pri kadilcih običajno ne upoštevajo. Kadilci so v primerjavi z nekadilci bolj nagnjeni k pitju alkohola in imajo manj uravnoteženo prehrano, so manj telesno aktivni, pripadajo nižjim socialnim slojem ter so bolj nagnjeni k tveganim vedenjem (Sullum 1998, 56), kar vse vpliva na višjo smrtnost in vnaša nekaj sivih odtenkov v črno-belo dojemanje smrtonosnosti tobaka. Kljub svoji škodljivosti ta namreč ni tudi že smrtna obsodba, ampak zgolj eden od dejavnikov tveganja. To za nekatere kadilce očitno ni dovolj, da bi se odpovedali kajenju, pa tudi javno zdravje se mnogim ne zdi zadosten razlog za fanatično preganjanje tobaka, zato so njegovi nasprotniki za doseganje ideala brezdimne družbe izumili dodatne utemeljitve ali mite.

Najpogosteje uporabljena racionalizacija prepovedi uporabe tobačnih izdelkov v javnih prostorih je grožnja pasivnega kajenja. Od začetka devetdesetih let velja, da kajenje lahko škoduje tudi nekadilcem, kar ima dve pomembni implikaciji: vzrok škode naenkrat postane kadilec, ne več sama cigareta, hkrati pa kajenje postane več kot zgolj zasebna stvar kadilca (Practonal 1999, 89). Obveljal je nek splošen konsenz, da škodljive substance v cigaretih dosežejo pasivne kadilce in tudi pri njih povzročajo pljučnega raka ter kardiovaskularne bolezni, vendar je potrebno omeniti, da pri ocenjevanju dejanske škodljivosti pasivnega kajenja pogosto prihaja do pristranskosti zaradi vedenja o škodljivosti aktivnega kajenja (Harrald in Watkins 2009, 90). Ocene škodljivosti so neredko pretirane, saj so izsledki raziskav pokazali, da pasivni kadilci inhalirajo približno eno tisočinko delcev v primerjavi s kadilci (Practonal 1999, 91), ali, drugače povedano, dnevno absorbirajo količino nikotina, ki je enakovredna 0.1 do eni cigareti na dan (Sullum 1998, 164). Tu je pomembno vedeti, da pri tveganju velja razmerje med odmerkom in učinkom¹² (Practonal 1999, 92) ter da izsledki večine raziskav kot minimalno količino, ki že predstavlja povečanje tveganja za nastanek pljučnega raka, navajajo nekje med pet in devet cigaret dnevno (Sullum 1998, 162-164). Ker torej ni nikakršnih dokazov, da bi lahko bila nevarna že ena sama cigareta na dan, tudi ni dokazov, da pasivno kajenje ubija ljudi, res pa je, da lahko poslabša stanje obolelih na dihalih in ima številne učinke, med drugim solzenje oči, glavobol, kašelj ter slabost, ki so za nekadilce, včasih pa tudi kadilce same, lahko skrajno neprijetni. Prej kot smrtna grožnja je pasivno kajenje torej orožje v vojni proti tobaku, nekakšen stroj za izdelovanje krivcev (Practonal 1999, 109), njegova dramtizacija pa bolj kot uveljavljanju pravic nekadilcev do okolja brez cigaretnega dima služi kot mehanizem za diskvalifikacijo pravic kadilcev.

Ob zviševanju davkov na tobak je kot izgovor pogosto uporabljen še eden izmed protikadilskih mitov, in sicer, da kajenje ni le nevarno, ampak družbo zaradi ekonomskega in zdravstvenega bremena, ki naj bi ga predstavljalo, tudi drago stane. Ideja, da naj bi kadilci s plačevanjem visokih davkov na tobak vrnilo državi to, kar jo domnevno stanejo zaradi višjih stroškov zdravljenja s kajenjem povezanih bolezni, je po mnenju Sulluma (1998, 129) sicer privlačna, ker poudarja pravičnost in individualno odgovornost, empirično in konceptualno pa ne zdrži. Absurdno je kadilcem očitati, da umirajo premladi in jih hkrati obtoževati, da so v breme zdravstvenemu proračunu. V resnici v povprečju zaradi svoje navade umrejo toliko prej, da

¹² Po logiki razmerja odmerka – učinek obstaja prag, onstran katerega postane tveganje zanemarljivo, vendar je ta možnost popolnoma izključena iz aktualnega preventivnega diskurza protikadilskih gibanj. Ljudje so pripravljene idejo maksimalnega dovoljenega odmerka, ki še ne predstavlja povečanega tveganja, sprejeti celo pri jedrskem sevanju, pri kajenju pa nikakor ne (Practonal 1999, 92).

javno zdravstvo stanejo precej manj kot nekadilci. Razlika je tolikšna, da bi kajenje pravzaprav moralo biti subvencionirano, in ne obdavčeno, če bi želeli biti pravični¹³. Višje cene naj bi tudi onemogočale dostop do tobaka najstnikom, ampak glede na to, da je prodaja tobačnih izdelkov mladoletnim prepovedana, je tudi ta izgovor precej trhel. Tisto, na kar država ob polnjenju blagajne s tobačnim denarjem¹⁴ najbrž ne pomisli, je, da zviševanje davkov spodbuja nastanek črnega trga (prav tam, 134) in, kar je pomembnejše, deluje kot dejavnik socialne izključitve pri najrevnejših slojih, med katerimi je tudi največ kadilcev.

Zaskrbljujoče je, da vsi ti miti služijo kot sredstvo, s pomočjo katerega nasprotniki tobaka želijo uveljaviti lastno sodbo, da je dolgo življenje brez cigaret boljše kot kratko s cigaretami, to sodbo pa z državno pomočjo spreminjajo v zakone, ki zadevajo občo populacijo¹⁵. S tem zanikajo človekovo sposobnost sprejemanja lastnih odločitev; (domnevna) odvisnost naj bi ljudi prikrajšala zmožnosti izražanja svojih preferenc (Sullum 1998, 7). Tako vojna za družbo brez dima ni nič drugega kot poskus ene skupine, da bi vsilila svoj okus in preference drugi skupini ljudi (prav tam, 12).

2.3 Vprašanje svobode do kajenja

Pracontal (1999, 216) torej meni, da se nahajamo v obdobju t.i. dobrohotne tiranije, ki se od predhodnih diktatorskih totalitarnih režimov razlikuje v tem, da je preuslužna, skupno z njimi pa ima represijo svobode kajenja¹⁶. Kljub temu, da naj oblast ne bi imela nikakršne pravice vršiti nadzora nad posameznikom, ki s svojim ravnanjem ne škoduje drugim¹⁷ ter je pripravljen prevzeti odgovornost za morebitne posledice svojih dejanj, ta ljudem ne dovoljuje

¹³ Argument, da kadilci družbo drago stanejo, ni ekonomsko utemeljen, pa tudi če bi bil, postavi pod vprašaj same temelje socialne zaščite. Kadilec je namreč za zdravstveno zavarovanje v svojem življenju prispeval ravno toliko kot vsak drug pacient. »Če spodbijamo njegovo pravico do zdravljenja, bi bilo najbolje, da takoj ukinemo socialno zavarovanje, saj bi tako lahko v imenu istih ekonomskih razlogov zavrnili bolnika z aidsom, ki se je zavestno izpostavljal tveganemu vedenju, cestnega ponesrečenca, ki je vozil v vinjenem stanju ali celo diabetika, ki se je najedel slaščic.« Kljub temu so znani primeri, ko so zdravniki zavrnili zdravljenje pacienta samo zato, ker je bil kadilec, ter zavarovalnic, ki kadilcev ne želijo zavarovati ali pa nekadilcem nudijo posebne ugodnosti (Sullum 1998, 214–215).

¹⁴ To znova dokazuje dvoličnost politike v boju proti kajenju; več v opombi št. 5.

¹⁵ Tudi sodnik višjega sodišča v Quebecu, Jean-Jude Chabot, je leta 1995, ko je zavrnil prepoved oglaševanja tobaka v Kanadi, izrazil zaskrbljenost nad vprašanjem, ali ima država pravico skozi nadzor pretoka informacij vsiljevati državljanom lastne poglede na to, kaj je prav (Sullum 1998, 112).

¹⁶ Zanimivo je, da je mogoče zgodovinsko gledano vedno najti povezanost med tiranijo in represijo pravice do gojenja, prodaje in uprabe tobaka; »zgodovina boja proti tiranom je skoraj brez izjeme neločljiva od zgodovine boja v imenu svobode kajenja« (Klein 1995, 12). Hitler, ki je bil fanatičen nasprotnik tobaka (čeprav je bil v mladih letih strasten kadilec), je v Tretjem rajhu dosegel prepoved kajenja, ki je bila grozljivo podobna tej, s katero se v večini držav srečujemo šele sedemdeset let kasneje (Harrald in Watkins 2009, 112).

¹⁷ Za kar, kot smo ravnokar ugotovili, ni nobenih dokazov.

svobodne izbire tveganj, ki so se jim pripravljani izpostaviti (Sullum 1998, 4). Razprave o tem, ali so kadilci zaradi svoje domnevne zasvojenosti sposobni odločanja in individualne odgovornosti, so brezpredmetne; če ima neka odločitev smisel v očeh uporabnika, gre za racionalno dejanje, ne glede na to, kako nespametno se morda zdi drugim (prav tam, 284).

Kadilci so ljudje in imajo enake pravice kot vsi ostali¹⁸. Pravico imajo nadzorovati, kaj vnesejo v telo in kupovati izdelke, brez da bi pri tem plačevali kazen za to, ker se ti izdelki komu zdijo grešni. Te izdelke imajo pravico uporabljati povsod, kjer gostitelj temu ne ugovarja, pravico imajo videti oglasna sporočila proizvajalca in pravico nositi kakršna koli oblačila, četudi ta reklamirajo tobačne izdelke (prav tam, 273). Ne gre za neke trivialne svoboščine, ki bi jih smeli brez pomisleka razveljaviti v korist javnega zdravja, ampak za vprašanje svobode odraslih ljudi, da živijo in umrejo kakor jih je volja (prav tam, 7). Obstaja neka točka, preko katere družba ne bi več smela ščititi posameznika pred možnimi posledicami njegovih lastnih izbir (Practonal 1999, 87). V New Yorku je denimo pred kratkim zbor stanovalcev v neki luksuzni stolpnici na Broadwayu z glasovanjem prepovedal kajenje znotraj vseh stanovanj v zgradbi, ne ozirajoč se na svoboščine treh stanovalcev, ki torej ne smejo več kaditi niti v lastni postelji (Mrevlje 2011). Prepoved tobaka, ki gre v takšne ekstreme, bi lahko nakazovala začetek konca nadzora nad lastnim življenjem. Po tobaku morda znova pride na vrsto alkohol, nato kava, bela moka, sladkor, sol, maščobe, ki jih zaenkrat še lahko prosto uživamo¹⁹, pa prepoved izpušnih plinov, ki jih vdihavamo vsi, in podobno (Černi 2008). Od vseh dejavnikov tveganj za bolezni in poškodbe je očitno najbolj nevarna prav svoboda. »Pa ste mislili, da je kajenje« (Sullum 1998, 276).

¹⁸ Neko irsko podjetje je pred nekaj leti v oglasu za delo poudarilo, naj se kadilci na razpis ne prijavljajo. Po presoji oglasa z vidika protidiskriminacijskega zakona EU o zaposlovanju so v Evropskem parlamentu sklenili, da je oglas zakonsko neproblematičen, saj ne diskriminira na podlagi rase, etnične ali verske pripadnosti, telesnih okvar, starosti ali spolne usmerjenosti (Kamin 2006, 46). Diskriminacija na podlagi posameznikovega življenjskega stila pa je očitno povsem sprejemljiva.

¹⁹ Konec koncev bi bilo mogoče vse, kar je uporabljeno v vladnih kampanjah proti kajenju, reči tudi za prenehanje; če je kajenje kompulzivna bolezen, je debelost tudi, in v sodobni družbi terja vsaj toliko žrtev kot tobak. Ampak obdavčiti redilno hrano bi bilo nepravilno, ker bi morali davek plačati tudi suhi ljudje. Morda bi predebele lahko obdavčili za vsak kilogram nad idealno težo, da bi se zavedli stroškov, ki jih ima družba z njimi in se odločili shujšati (Sullum 1998, 269-271). Kot zanimivost je v tem pogledu vredno omeniti še, da je debelost, široko razširjena v Ameriki, zibelki protitobačnega boja, zelo redka v državah, kjer pravico do kajenja jemljejo za samoumevno (Klein 1995, 190).

3 DRUŽBENI IN KULTURNI POMEN KAJENJA

»Življenje brez cigaret je nekoliko manj vredno živeti«

Jean-Paul Sartre (v Klein, 1995, 102).

Zastavlja se vprašanje, zakaj ljudje sploh kadijo. Ni namreč več smiselno domnevati, da se ne zavedajo tveganja. Prav tako ni zadovoljiva razlaga, da so odvisni od tobaka, saj odvisnost in nadaljevanje s kajenjem predpostavljata, da kadilci v svoji navadi najdejo nek užitek, čeprav si je morda težko predstavljati, kaj naj bi to bilo (Klein 1995, x). Napaka, ki jo pogosto delajo nasprotniki kajenja, je v vzročni zvezi; ljudje ne kadijo, ker bi bili zasvojeni, ampak so zasvojeni zato, ker jim je kajenje všeč in se jim zdi koristno (Sullum 1998, 244). Za nekatere je cigareta nagrada, za druge izgovor, da lahko po obroku še malo posedijo ali za nekaj minut prekinejo delo, nekatere pomiri in drugim zagotavlja družbo v trenutkih samote, vendar niti kadilci sami največkrat ne znajo odgovoriti na vprašanje, zakaj kadijo. Kot pravi Franzen (2010, 160), za to ni univerzalnega, preprostega razloga, eno pa je gotovo: ne, ker bi bili sužnji nikotina²⁰.

3.1 Sublimnost cigaret in njihova privlačna škodljivost

Sublimnost cigaret nam pomaga pojasniti, zakaj imajo ljudje radi nekaj, kar je slabega okusa in zaradi česar lahko zbolijo. Sublimne so zato, ker užitek pri kajenju kot enega izmed svojih dejavnikov vključuje negativno izkustvo, šok, znamenje smrtnosti (Klein 1995, xi). Že Kant je govoril o negativnem užitku, ki je mračno lep in izhaja iz nekakšne prisvojitve večnosti; okus večnosti v cigareti biva prav v slabem okusu, ki se ga kadilec hitro nauči ljubiti (prav tam, 2), vendar je ta izkušnja brezmejnosti v resnici negativna, saj je težko doumljiva za našo domišljijo (prav tam, 63). Na primer, na področju umetnosti²¹ sublimno nastopi v trenutku, ko umišljanje ne uspe predstaviti objekta, ki bi se skladal z nekim pojmom; imamo idejo, ne pa

²⁰ Franzen, tudi sam kadilec, ima lastno teorijo o privlačnosti kadilske navade. Kajenje naj bi privlačilo skupino ljudi, katerih življenja niso zadostno strukturirana. V to skupino uvrsti tudi duševno bolne in tiste, ki živijo v pomanjkanju. »Sprejemamo smrtonosen strup, kot je nikotin, ker še nismo našli užitkov in rutin, ki bi lahko nadomestili pomirjujoč, strukturo pinašujoč ritem potrebe in gratifikacije, ki ga ponuja cigaretna navada« (Franzen 2010, 160).

²¹ François Lyotard (2004, 19) pravi, da je moderna umetnost našla svoje gibalno v estetiki sublimenga, ki jo postmoderna umetnost zavrača. Morda gre prav tem umetniškem obratu iskati vsaj del razlogov za spremenjen odnos do cigaret v postmoderni dobi, o katerem smo pisali v poglavju 2.1. Richard Klein že v naslovu svoje knjige *Cigarettes are Sublime* (1995) trdi, da so cigarete sublimne. Če postmoderna zavrača estetiko sublimnega, torej ni nič nenavadnega, da zavrača tudi kulturo kajenja.

sposobnosti, da bi pokazali en sam primer te ideje. Lahko dojemamo absolutno veliko, absolutno močno, vendar pa se vsako predstavljanje objekta, ki naj bi naredil vidno to moč in velikost, izkaže za boleče nezadostno (Lyotard 2004, 20). Od lepega se sublimno razlikuje ravno v tem, da izkustvu neizbežno sledi trenutek bolečine, ki izhaja iz šoka ob prisotnosti nečesa, kar nas očara s svojo veličino (Klein 1995, 62). Sublimnost kajenja (in tudi samomora) pa je v njegovi zmožnosti ustvarjanja iluzije, da na nek način gledamo svojo lastno smrt, jo določamo od zunaj, živimo posthumno (prav tam, 141).

Metaforična moč cigaret je močno povezana z idejo o njihovi škodljivosti; ne bi bile sublimne, če ne bi bile potencialno nevarne in jih ne bi smatrali za take (Practonal 1999, 42). Prepričanje, da je kajenje slabo, je absoluten predpogoj posvojitve kadilske navade. Če bi bilo zdravo, bi zelo malo ljudi kadilo. Torej ljudje ne kadijo navkljub potencialni nevarnosti, ampak prav zaradi nje – predpostavljena zasvojljivost cigaret in njihovi strupeni učinki so absoluten predpogoj njihove mračne lepote (Klein 1995, 64). Ideja, da bodo zdravniška opozorila odvrnila ljudi od kajenja, je torej popolnoma zgrešena, ker ne upošteva privlačnosti, ki se skriva natanko v tveganju in neugodju (prav tam, 141). »S svojo sublimnostjo se cigarete upirajo vsem argumentom, naperjenim proti njim s strani zdravja in uporabnosti« (prav tam, 2). Opozarjanje na njihovo škodljivost jih dela le še bolj privlačne .

3.2 Tveganje in kvaliteta življenja

Misliti tveganje zahteva, da sprejmemo naključje; nekaj, kar nima vzroka ali česar vzrok uhaja našim zmožnostim. Predmeti, ki nas obdajajo, so hkrati materialni artefakti in kulturni konstrukti, nabiti z zgodovino, fantazmami in magijo. Če jih mislimo zgolj skozi kategorije tveganja, jih ponižamo na njihovo strogo funkcionalnost (Pracontal 1999, 124), in natanko to se v postmoderni družbi dogaja s cigaretami. Nasprotniki kajenja pogosto pozabljajo, da ljudje niso nujno nagnjeni k podaljševanju življenja. Nadaljevanje s kajenjem ni paradokсно, če ne domnevamo, kot protitobačna gibanja, da kajenje ne prinaša nobenih prednosti, ki bi jih bilo mogoče postaviti nasproti tveganju (Sullum 1998, 6). »Tveganje ima, kljub svoji vseprisotnosti v vsakdanjem življenju, protiintuitiven, nepojmljiv značaj« (prav tam, 125). Tradicionalne družbe so, v nasprotju z modernimi, skozi svoje mite, religije in obrede omogočale kulturno integracijo nevarnosti, kar je danes zaradi profanacije skoraj nemogoče, poleg tega pa se pri sodobnih tveganjih namesto zgolj z otipljivimi nevarnostmi vse pogosteje srečujemo z nekimi virtualnimi, nedoločenimi grožnjami. Strah, ki ga te povzročajo,

sublimiramo s kulturnimi praksami, kot so pripenjanje varnostnega pasu in zapiranje plina, ko gremo na potovanje, čeprav ne moremo natančno vedeti, kaj se bo ali naj bi se zgodilo (prav tam). Paradokсно je kajenje eden tistih ritualov, ki učinkovito sublimirajo strah pred smrtjo, izhajajoč iz tveganja, ki ga kajenje samo predstavlja. Franzen (2010, 147) to imenuje »logika hladne vojne«: ker se bojimo jedrskega orožja, ga bomo proizvedli še več. Kadilci se namreč zavedajo potencialne nevarnosti svoje navade, o čemer priča med drugim priljubljenost filtrov (Pracontal 1999, 74). Raziskave kažejo celo, da večina negativne učinke kajenja močno precenjuje, pa kljub temu kadijo (Sullum 1998, 127). Gre za to, da je tveganje težko doumljiva kategorija in ga je pogosto preprosto odmisлити, kadar to ni mogoče, pa se da neugodje, ki ga zavedanje tveganja povzroča, zadušiti prav s tvegano prakso, iz katere izhaja. Včasih kadilci tudi ocenijo, da je tveganje pri kajenju zanemarljivo v primerjavi z nekim drugim tveganjem, kot Franzen (2010, 147), ki pravi, da je v času hladne vojne svoje možnosti za preživetje ocenil za približno petdeset odstotne, zato ga kajenje ni preveč vznemirjalo. Nekateri pa tveganje preprosto sprejmejo: »Vsi moramo od nečesa umreti, in kajenje, s svojimi obljubami infarktov, možganskih kapi in pljučnega raka, ponuja nekatere najhitrejših rešitev« (Barber 2006).

Mnogi kadilci verjamejo, da je življenje boljše uživati, kot pa ga podaljševati²² (Sullum 1998, 6). Lynn Barber (2006) denimo trdi, da svoje kadilske navade ne bi obžalovala niti, če bi bila jutri diagnosticirana s pljučnim rakom, saj ji je kajenje štirideset let dajalo zanesljiv užitek in ji, ko so bili njeni otroci še majhni, predstavljalo edino vez do sveta odraslih ali vsaj do svojih lastnih možganov. »Kadilec živi skozi svoje cigarete, in vzeti jih bi pomenilo prikrajšati ga za odločujoč trenutek njegovega življenja v imenu zdravja« (Klein 1995, 102). Ampak ker je zdrav, kadi. Težko je reči, ali bi imel bolj zdravo življenje, če ne bi kadil, saj sploh ne bi več imel življenja, kakršnega je vajen. Če namreč kajenje nekomu predstavlja način življenja, pravi Sartre (prav tam), bi se mu življenje brez cigaret zdelo nekoliko manj vredno živeti.

So pa tudi kadilci, ki trdijo, da zaradi svoje odvisnosti trpijo in se je želijo otresti. Pracontal (1999, 211) opozarja, da treba na to gledati z malo rezerve, saj je trpljenje nenazadnje del človekove eksistence, strast, ki je njeno gorivo, pa brez odvisnosti ne more obstajati. Če torej kadilec reče, da bi rad nehal, pa ne more, v resnici misli, da si sicer želi nehati, še bolj pa si želi, da mu ne bi bilo treba trpeti muk ob odtegnitvi. »Trditi drugače bi pomenilo zanikati

²² Cigarete naj bi v povprečju znižale življenjsko dobo kadilca za približno šest let (Harrald in Watkins 2009, 17) in številni se povsem zavestno odločijo, da je kajenje, ki jim prinaša dnevni užitek in uteho, vredno nekaj let življenja. Sullum (1998, 68) pravi, da bi se najbrž vsakdo lahko domislil nečesa, za kar bi pristal na nekoliko krajše življenje, naj bo to čokolada, seks ali gledanje televizije. Za kadilce so to pač cigarete.

pojem osebne odgovornosti«, meni Franzen (2010, 160). S psihoanalitske perspektive je prenehanje kajenja problematično zato, ker se cigarete upirajo logiki Freudovega načela ugodja. Potešitev želje naj bi namreč običajno rezultirala v eliminaciji te želje, cigarete pa se, kot rečeno, upirajo tej ekonomiji užitka in željo le še bolj razvnamejo. Zdi se, da se ravna po neki vzvratni logiki, kot da bi bilo pričakovanje uresničitve večji užitek kot uresničitev sama (Klein 1995, 45)²³. To namiguje, da gre pri odvisnosti v resnici za vzorec vedenja, ne za kemično reakcijo; bistvo ni v sami substanci, ampak v človekovem odnosu do nje (Sullum 1998, 222) ter v občutku manka neke rutine v življenju, ki nastane po opustitvi ustaljene navade. Zato se tisti, ki so vendarle uspeli nehati, kasneje h kajenju pogosto vrnejo, nemalokrat šele po tem, ko so fiziološki učinki nikotina, z neprijetnimi odtegnitvenimi simptomi²⁴ vred, že povsem zbledeli. Čeprav se to na prvi pogled morda zdi nenavadno, postane povsem smiselno v povezavi s trditvijo, da je predpogoj nadaljevanja s kajenjem prepričanje, da lahko kadarkoli nehamo (Klein 1995, 2). Šele, ko ljudje dovolj dolgo zdržijo brez cigarete, namreč uspejo sami sebi dokazati, da so sposobni nehati, to pa pomeni, da lahko mirno nadaljujejo²⁵. Na podoben način je lahko prav odločitev za opustitev kajenja tista, ki omogoči nadaljevanje, kar Klein (1995, 91) imenuje »paradoks zadnje cigarete«. Obljuba, da bo nekdo nehal kaditi, ustvari močno nelagodje. Kot svečano izpolnitev svoje zaobljube pokadi zadnjo cigareto, ampak takoj, ko do izpolnitve pride, nelagodje, ki ga je povzročila obljuba, izgine. Tako mu prav zadnja cigareta dovoli, da jih bo pokadil še mnogo. Ta neuspeh, držati se tudi najbolj trdno sprejetih zaobljub, je po Sartrovem mnenju (prav tam, 94) znak odsotnosti determinizma in dokaz svobode posameznika napram odločitvam iz preteklosti, vendar kadilec v tej svobodi ne uživa, ampak je zanj mučna, ker ga sili k spoznanju, da ga nič ne ščiti pred nujnostjo prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja.

3.3 Estetika cigaret

Velika zapeljevalna moč cigaret je povezana s specifično obliko lepote, ki jo te ustvarjajo. Kajenje običajno ni definirano kot dejanje. Lahko je aktivnost, ki spremlja neko dejanje, ali pa

²³ Poleg tega je načelo ugodja dejansko v službi nagona smrti (Freud 1920/1987, 299), ki sili organizem v ponavljajoče se, predvidljive vzorce vnašanja nikotina, s čimer pospešuje lastno smrt. Če to upoštevamo, gre pri kajenju lahko tudi za preferiranje določenega načina smrti napram neznosni obliki bivanja; smrt po lastni izbiri je bolj privlačana, kot življenje, nad katerim nimamo nadzora (Klein 1995, 143).

²⁴ Ameriška psihiatrična zveza (APA) definira osem simptomov odtegnitve nikotina: depresivno razpoloženje; nespečnost; razdraženost, nezadovoljstvo ali jezo; tesnobo; težave pri koncentraciji; nemirnost; upočasnjen srčni utrip ter povečan apetit ali pridobitev teže (Sullum 1998, 242).

²⁵ Res je tudi, da so nekdanji kadilci v večji skušnjavi kot na primer nekdanji heroinski odvisniki. Navajeni so bili namreč kaditi v vseh mogočih okoliščinah, ki jih po prenehanju opominjajo na navado, poleg tega pa je njihovo potrebo mnogo enostavneje zadovoljiti (Sullum 1998, 240), zato ji pogosteje ponovno podležejo.

zgolj nekaj, kar pripada prostemu času, odmoru. Ravno ta njihova jalovost, neuporabnost, je tisto, kar jim zagotavlja estetsko privlačnost (Klein 1995, 17). Kajenje ni motivirano z okusom, ampak s svojim pomenom, in je vedno na nek način povezano z idejo o suspenziji minevanja časa (prav tam, 8). »Čas se med trajanjem cigarete ustavi. Samemu sebi se zdiš prisoten v svetu in nezavedno izstopiš iz hitenja življenja; zato je na smrt obsojenim dovoljena zadnja cigareta in zato so kadili, ko se je Titanik potapljal. Lažje je zapustiti svet, če si prepričan, da si v njem zares obstajal«, meni Franzen (2010, 148). Tudi Klein (1995, 16) trdi, da pri kajenju pride do občutka transcendence, prebliska neskončnosti, ki, čeprav le za kratek čas, omogoči ekstatično nahajanje zunaj samega sebe in nam dovoli, da skozi simbolno dejanje vzamemo vase svet, ki nas obdaja²⁶. Poleg tega so cigarete lahko tudi naprave za merjenje časa ali celo razdalj. Odmor za cigareto denimo traja, dokler traja cigareta, in če med potjo od točke a do točke b pokadimo dve, sta točki druga od druge oddaljeni dve cigareti. Takšne mere so sicer za nekadilce morda težko razumljive, med dvema kadilcema pa bi delovale enako dobro kot običajne.

Cigarete nikakor niso samo naprave za dostavljanje nikotina, kot jih pogosto imenujejo njihovi nasprotniki, prav tako kot kava in pivo nista samo napravi za dostavljanje kofeina oziroma etanola. Ljudje sicer želijo »drogo« (kar je razvidno iz dejstva, da brezkofeinska kava in brezalkoholno pivo še zdaleč nista tako priljubljena), ampak hkrati uživajo tudi v aromi, okusu in celotnem ritualu socializiranja, ki je povezan s pitjem kave ali piva (Sullum 1998, 243). Družbeni kod tobaka je pogosto povezan s kulinariko in obredi za mizo; »ena najboljših cigaret je tista, ki jo pokadimo po obedu ali po odmoru za kavo« (Practonal 1999, 152). Ta obrednost daje kajenju tudi nek svečan občutek, zato se denimo ob pomembnih dogodkih še vedno pogosto prižge cigara. Proslavljati je namreč mogoče le s stvarmi, ki so na nek način negativne – škodljive, neprijetne ali pregrešno drage, in zmedejo naše čute, saj se v danem okviru tisto slabo spremeni v nekaj sublimnega in ugajajočega (Pfaller 2009, 8). Zdrave stvari tega ne omogočajo, zato denimo na proslavah nihče ne nazdravlja s korenčkovim sokom. Ker kulturni kod tobaka obvladujejo odrasle osebe, je ta v modernih zahodnih družbah vedno igral pomembno vlogo tudi pri iniciaciji v odraslost (Practonal 1999, 191). Kajenje je mladim omogočilo vstop v privlačen svet tveganja in močnih občutij, poželenja, zapeljevanja, čutnosti in smrti, o katerem jim je pripovedovala cigareta. Tej so bile

²⁶ Za Sartra je kajenje pravzaprav dejanje projekcije/identifikacije/ponotranjenja, kateremu odgovarja tudi sam proces kajenja: prižiganje, globok vdih, počasen izdih. To prisvojitve sveta imenuje »prisvojitvena destruktivna reakcija«. Svet si namreč prisvojimo tako, da ga reduciramo na plamen, dim in pepel ter ga simbolično uničimo, podobno kot pri potlaču; tobak, ki simbolizira materijo, svet, uničimo, spremenimo v dim, ki ga lahko vzamemo vase. Zato opustitev kajenja osiromaši naš svet in naredi življenje malo manj vredno živeti (Klein 1995, 38).

že zgodaj pripisane tudi značilnosti ženske zapeljivosti, saj zaradi svoje faličnosti cigareta v ženskih rokah postane močan znak seksualnosti. Ni torej naključje, da se je kajenje pri ženskah najprej pojavilo med igralkami in prostitutkami, se pravi tistimi, ki so na ogled postavljale svojo seksualnost (Klein 1995, 117).

Kajenje cigaret je torej tudi diskurziven akt; popolnoma kodiran, retorično kompleksen, narativno artikuliran diskurz s širokim repertoarjem obče razumljenih konvencij, ki jih nakazuje celotna kulturna zgodovina kajenja (Klein 1995, 182). Kadilci s kajenjem na primer podajajo izjave o svoji pripravljenosti do tveganja, odnosu do avtoritete, pripadnosti skupini in dovzetnosti za zapeljevanje (Sullum 1998, 243), lahko pa cigareta služi tudi kot orodje za ohranjanje mirnosti in brezizrazne zunanosti ob soočenju z grožnjo posameznikovi integriteti (Klein 1995, 177). V rokah filmskih zvezd kot sta Humphrey Bogart in Bette Davis je zato postala popkulturna ikona in nepogrešljiv pripomoček, ki je lahko označeval vse od glamurja, zabave in zapeljivosti do moči, poguma, samozavesti, odločnosti in premišljenosti (Sullum 1998, 44). Tako visoka kot popularna kultura sta lepoto cigaret več kot stoletje slavili v prozi in poeziji, na slikah in v filmih. Razumevanje te lepote je tako razširjeno, da lahko cigarete označimo za enega najzanimivejših kulturnih produktov moderne (Klein 1995, 17), vendar v trenutnem ozračju dolgo čislana diskurzivna razsežnost kajenja postaja oblika obscenosti, obscenost sama pa vprašanje javnega zdravja (prav tam, 182).

3.4 Bo kaj izgubljeno?

Navkljub dejstvu, da so cigarete po Kleinovih besedah (1955, xi) ključna sestavina modernosti, bi utegnila biti njihova kulturna pomenskost kmalu pozabljena zaradi koordiniranih napadov nanje s strani zdravstvene industrije, kateri je zaupana enormna moč, ter njenih zaveznikov v vladah. Kajenje je postalo dejanje, ki sproža iracionalne strahove ter prekomerno represivne vzgibe, zato so kompleksne funkcije, ki jih cigarete opravljajo v življenjih posameznikov ter v socialni interakciji, danes že skoraj povsem skrite pod njihovo negativno podobo.

Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je, kaj bi bilo z morebitnim izginotjem cigaret izgubljeno ter ali obstaja kakšen razlog za žalovanje za minevanjem kulture kajenja. Klein (1995, 6) opozarja, da bomo morda šele, ko bo kajenje povsem izginilo, odkrili mesto, ki ga zaseda v našem družbenem imaginariju. Že sedaj pa je mogoče posledice preganjanja kajenja zaslediti tako na družbenem, kot tudi na kulturnem področju. Na prvem skupaj z izginjanjem kajenja v

javnih prostorih izginja tudi pojav, ki ga Ned Rival (v Klein, 1995, 86) imenuje »bratovščina kadilcev«. Opaža namreč, da so ljudje, ko pride do kajenja, precej bolj solidarni in radodarni kot sicer. Vsakdo, ne glede na socialni status, lahko vpraša kogarkoli za ogenj, prošnja za cigareto pa je le redko zavrnjena. Pracontal (1999, 151) slikovito pravi, da bi bilo enakost, četudi bi jo pregnali z ostalega dela Zemlje, še vedno mogoče najti v dimu dveh kadilcev. Poleg tega s prepovedjo kajenja ljudem ni bila odvzeta le omamna substanca, temveč predvsem iluzija, ki jim je omogočila, da so na trenutke stopili v kulturni stik s svojimi idoli iz filmskega sveta ter si v situaciji grozeče zadrege priskrbeli nekaj elegance, dostojanstva in samozavesti (Pfaller 2009, 58).

S tem že vstopimo na kulturno področje, kjer bo, po mnenju Lynn Barber (2006), z zadnjo pokajeno cigareto med drugim izgubljen celoten filmski kanon dvajsetega stoletja, predvsem veliki črno beli kadilski filmi iz štiridesetih, kot so *Casablanca*, *Now, Voyager* in *The Big Sleep*, v katerih je dim bistven del kinematografije. V bontonu kajenja je pomembno, kdo komu ponudi cigareto, kdo jo prižge, kako hitro nekdo kadi, če uporablja ustnik, vljudno piha dim proti stropu ali naravnost nekomu v obraz, če pusti cigareto, da se kadi v pepelniku, če jo ugasne nežno ali jo grobo zmečka... Tudi v dramskem kontekstu vse te geste nekaj pomenijo in bi morale biti pravilno uporabljene, pa tudi pravilno razumljene. Kajenje na primer zelo pogosto indicira privlačnost ali intimnost, denimo z načinom, kako v *Now, Voyager* Paul Henreid vedno prižge dve cigareti in nato eno poda Bette Davis. Takšni simbolični pomeni kajenja so že danes v očeh na zdravstvena vprašanja občutljivega občinstva močno popačeni, s popolnim iztrebljenjem kajenja pa bi bili dokončno izgubljeni.

4 KAJENJE V FILMIH

Cigarete imajo v filmih posvečeno mesto. Tam so najbolj zgovorne, najbolj zapeljive, najbolj dramatične. Na platnu ne smrdijo, ne povzročajo kašlja in zaradi njih nikdar nihče ne zboli. Nikogar ne užalijo, saj ko so prižgane, kot po čudežu ni v bližini nobenega nekadilca. Vse tisto, kar nasprotniki kajenja zanikajo, v filmih drži; cigarete resnično so privlačne in glamurozne (Harrald in Watkins 2009, 149).

Mnogim režiserjem zlate dobe Hollywooda so cigarete zaradi svoje diskurzivnosti služile kot orodje komunikacije. Kajenje cigaret namreč vsebuje cel spekter dejanj in gest, ki smo se jih naučili brati in ki so jih filmski ustvarjalci zavestno uporabljali za označevanje karakterjev in pospeševanje dogajanja. V filmih je cigarete mogoče ne le opazovati, ampak brati kot podnapise; dogajanje na platnu prevajajo v nov jezik, ki ga kamera sicer registrira, a le redko postavlja v ospredje. Njihovo nastopanje je še bolj kompleksno, če domnevamo, da cigareta ni le pripomoček, ampak včasih kar lik, če ne celo glavni igralec. V nekaterih filmih so namreč cigarete tako prevladujoče, da imajo popolnoma svojo vlogo. Odličen primer takšnega »cigareticizma«, kot to imenuje Richard Klein, je *Casablanca*, kjer ves čas strastno kadijo (Klein 1995, 9).

4.1 Študija primera: *Casablanca*

Preden začnemo s kratko analizo, velja omeniti, da v resnici v *Casablanci* ves čas kadijo samo moški. Nobene ženske ni, ki bi dejansko kadila, le v enem uvodnih kadrov je mogoče zaslediti napol pokajeno cigareto med prsti ene izmed statistk. Klein (1995, 162) je to pripisal tabuju ženskega kajenja, ki naj bi leta 1942, ko je bila *Casablanca* posneta, preprečeval Hollywoodu prikazovanje žensk s cigaretami. V resnici temu še zdaleč ni bilo tako, saj žensko kajenje vsaj v Hollywoodu takrat že nekaj časa ni bilo več tabu. Zgovoren dokaz za to je med mnogimi drugimi tudi zgoraj omenjeni *Now, Voyager* iz istega leta, v katerem Bette Davis brez zadržkov kadi s Paulom Henriedom, ki sicer v *Casablanci* nastopa v vlogi Victorja Laszla. Razlog, da ves kulisni dim prispevajo moški, je treba torej poiskati drugje. Žensk v *Casablanci* ni veliko, izstopata samo Ingrid Bergman kot Ilsa Lund v eni glavnih vlog in Joy Page v vlogi mlade bolgarske begunke. Ena možna razlaga je, da ženske v filmu ne kadijo, ker obe vidnejši ženski vlogi portretirata mladi ženski z močnimi moralnimi načeli, zvesto predani svojim možem in vsaj na prvi pogled precej krotki in neodločni. Nekakšni stereotipni

idealni ženi torej, za kateri se seveda ne spodobi, da bi kadili; puhajoča Bette Davis je denimo v *Now, Voyager* varala svojega moža in bila njuno popolno nasprotje, kar so morda prikrito sporočale prav cigarete. Druga razlaga, ki jo je tudi vredno upoštevati, pa je, da gre zgolj za naključje. Ingrid Bergman je bila namreč v času snemanja *Casablanca* nekadilka, in možno je, da v filmu ne kadi, ker tudi v resnici ni. Ostale ženske pa imajo, kot rečeno, tako majhne vloge, da bi lahko, četudi bi kadile, njihove cigarete ušle kameri.

Ker ženske ne kadijo, v filmu ni mogoče zaslediti uporabe cigaret na enega najbolj pogostih načinov, kot simbola privlačnosti ali intimnosti med moškim in žensko, sicer pa so cigarete v *Casablanci* povsod. So dominantna vizualna značilnost bara Rick's Café, kjer se odvija večina dogajanja v filmu. Po Kleinovem mnenju (prav tam, 170) je eden estetsko najbolj dovršenih trenutkov v filmu kader, v katerem se nad dvema kozarcema šampanjca, ki ju natakar prinaša na pladnju, na kratko pomudi majhen oblak dima, ki ga je ravnokar izdihnil eden izmed vojakov. Vsa svetloba se ujame v kozarca, obkrožena s temnimi, nejasnimi obrisi prisotnih; trenutek predstavlja suspenzijo časa, prived nekega drugega obdobja, izven vojne, iluzijo, ki jo zaradi pestrega, živahnega ozračja, vsaj začasno ponuja Rickova kavarna. Ta je namreč politični center Casablance, poln beguncev, vohunov, kriminalcev in vojakov. Preden prvič vidimo Humphreya Bogarta v vlogi Ricka Blaina, se v kadru pojavi njegova roka, ki značilno drži cigareto s konicama palca in kazalca. Odloži jo v pepelnik, kjer se nekaj časa kadi sama, da lahko podpiše račun, nato pa jo znova prime in ponese k ustom, pri čemer kamera prvič ujame njegov obraz. O Bogartovem specifičnem načinu kajenja je veliko napisanega²⁷. To je tista njegova značilnost, zaradi katere je njegove like včasih težko ločiti od njega samega. Vsi kadijo tako, kot kadi Humphrey Bogart, tudi Rick Blaine.

Načini kajenja v *Casablanci* povejo veliko o osebnosti likov. Rickova drža cigarete med palcem in kazalcem, tako da pri tem kaže členke, nakazuje njegovo sovražnost do Victorja Lazsla, moža ženske, ki mu je nekoč strla srce. Rivalski, tekmovalen odnos med dvema moškima, pa naj bo v seksualnem ali političnem smislu, je namreč pogosto upodobljen s tem, da drug drugemu kažeta hrbtne strani dlani. Če ne gre za način držanja cigarete, je dlan nemalokrat stisnjena v pest (prav tam, 176). Laszlo, ki je utelešenje odkritega, samozavestnega, plemenitega heroja, predanega svoji ženi Ilsi, še bolj kot njej pa boju proti okupatorju, svoje cigarete drži med prsti v iztegnjeni dlani, ki deloma skriva njegov obraz.

²⁷ Iz načina, kako cigareto večino časa drži v kotičku svojih ust, brez da bi jo zares kadil, izhaja v angleščini pogovorni izraz »to bogart«, ki pomeni sebično zadrževati zase nekaj, kar je v skupni lasti ali naj bi se delilo (Urban Dictionary).

Klein (prav tam) meni, da ne gre (zgolj) za to, da bi skušal pred svetom skriti svoje prave namene, ampak takšen miren, dostojanstven način kajenja izraža njegove visoke moralne vrednote in brezkompromisno načelnost. Ves čas kadi tudi lokalni policijski načelnik Renaud. Njegove geste pri kajenju pogosto posnemajo Rickove, kar še pred začetkom njunega političnega sodelovanja nakazuje povezanost med njima. Kadar se znajde ujet v protislovljiv svojega nemogočega položaja, v katerega se je spravil, ker je želel ugajati vsem stranem hkrati, pa je prikazan med počasnim inhaliranjem in izdihovanjem velikih oblakov dima. Cigaretni dim je namreč tista materialna substanca, ki se jo najbolj tesno povezuje s substanco misli. Nasprotje počasnega, razmišljujočega kajenja Renauda, je živčno verižno kajenje Ugarteja, ki ga njegovi kriminalni posli kmalu stanejo življenja. Cigaretu vedno drži zelo blizu telesa, dela hitre, kratke dime, in jo ves čas vrti med prsti, kar nakazuje prestrašenost in nesigurnost. Na splošno namreč velja, da dlje od telesa kot nekdo drži cigareto, bolj samozavestna in mirna je njegova drža (prav tam).

Casablanca je poleg tega, da velja za enega najbolj priljubljenih filmov vseh časov, tudi eden izmed najbolj uspešnih propagandnih izdelkov Amerike v času med drugo svetovno vojno. Cilj filma je bil vplivati na politično mnenje²⁸, vendar pri tem ni smel bit preveč ekspliciten. Prikrivanju resničnega namena filma so služile prav neštete pokajene cigarete (prav tam). Te so do leta 1942 v Hollywoodu namreč postale že tako obče sprejet kliše za seksualnost, da so ob pomoči ljubezenskega trikotnika, ki je na videz v ospredju dogajanja, uspešno pomagale prikriti dejstvo, da gre v resnici za politično-propagandni izdelek.

Poleg tega, da služijo prikrivanju politične note filma, so cigarete v *Casablanci* tudi vizualna utelesitev pesmi »As Time Goes By«, katere besedilo je sicer enostavno interpretirati kot ljubezensko, vendar hkrati odlično povzema vzdušje v *Casablanci*, kjer vsi čakajo, čakajo, čakajo, na vize, na boljše življenje, na pot v Ameriko, medtem ko je dragocenega časa manj z vsakim vdihom cigaretne dima.

²⁸ Film je sovražno naravnano do ameriške zunanje politike, ki je bila v času druge svetovne vojne dolgo v prijateljskih odnosih s kolaborantsko vichyjsko Francijo. To simbolizira Rickova začetna ravnodušnost do pogosto brutalnih operacij, ki jih predstavniki vichyjske vlade z načelnikom lokalne policije Renaudom na čelu pogosto izvajajo v njegovem lokalu. Humphrey Bogart je na nek način igral Roosevelta, Paul Henreid v vlogi Victorja Laszla, vodje mednarodnega odporniškega gibanja, pa naj bi simboliziral Charlesa de Gaulla. Roosevelt in de Gaulle tudi v resnici nista bila v najboljših odnosih, ker je ameriški predsednik preziral arogantno svojeglavost svojega francoskega kolega. V filmu se Rick in Laszlo na koncu vseeno znajdeta na isti strani, boju proti okupatorju pa se pridruži tudi Renaud, ki s simbolnim razbitjem steklenice vichyjske mineralne vode prestopi med patriote. Kar je zanimivo, in zaradi česar *Casablanca* je eden najboljših propagandnih izdelkov, je dejstvo, da je Roosevelt deset dni po tem, ko je na novoletni zabavi leta 1943 svojim gostom predvajal film, odletel v Casablanco na sestanek s Churchillom in de Gaulleom ter odpovedal podporo vichyjski Franciji. S tem sta Roosevelt in de Gaulle, kot leto pred tem v filmu *Blaine in Laszlo*, postala zaveznika v boju proti silam osi (Klein 1995, 170-175).

4.2 Kajenje in sodobna hollywoodska produkcija

Danes je kajenje v filmih, enako kot v resničnem življenju, tarča ostrih napadov protitobačnih gibanj in različnih zdravstvenih organizacij. Številne vlade grozijo s prepovedjo kajenja v filmih, nekatere, na primer Tajska, so svoje grožnje že uresničile. Morda nekoliko presenetljivo pa je, da je videti, kot da Združene države s prepovedjo oklevajo, ali pa se je vsaj lotevajo zelo počasi (Barber 2006).

Pravzaprav obstajajo dokazi, da je kajenja v ameriških filmih vedno več. Raziskava (Charlesworth in Glantz 2006), ki jo je izpeljala kalifornijska univerza, kaže, da je v devetdesetih letih začela pogostost kajenja v filmih strmo naraščati, po tem, ko je vse od petdesetih let naprej konstantno padala. Leta 1998 je bila zato ameriška tobačna industrija primorna podpisati *Master Settlement Agreement*, s katerim je začela veljati prepoved plačanega pozicioniranja tobačnih izdelkov v filmih. Kljub temu je prikazovanje kajenja v filmih po podpisu še naraslo, saj je bil sporazum zavezujoč samo za domače proizvajalce, ne pa tudi za njihove podružnice po svetu, poleg tega pa je industrija začela producente preprosto plačevati z neizsledljivimi sredstvi, torej gotovino ali zlatino. Leta 2002 je kajenje v filmih doseglo raven, ki je celo nekoliko preseгла tisto iz leta 1950 (prav tam, 73–75)²⁹.

Igralci in režiserji kajenje v filmih upravičujejo s tem, da naj bi na ta način, kot nekoč, poudarjali nekatere značajске poteze likov in slikali bolj realistično podobo sveta (Worth in drugi 2007), kar pa ni čisto res. Kajenje je namreč danes v filmih precej bolj pogosto kot v resničnem življenju, saj se je od petdesetih let stopnja kajenja med odraslimi Američani zmanjšala za polovico, in sicer s 44 na 22 odstotkov (Charlesworth in Glantz 2006, 75). Realnemu stanju ne ustreza niti profil filmskih kadilcev, ki so najpogosteje beli moški višjega srednjega razreda, medtem ko je v resnici velika večina kadilcev v Ameriki pripadnikov etničnih manjšin in nižjih slojev. To naj bi bilo problematično, ker so eksperimentalne študije pokazale, da prikazovanje kajenja v filmih nekadilce naredi bolj tolerantne do kajenja ter povečuje verjetnost, da bodo v prihodnosti tudi sami posegli po cigaretah, sploh, če so kot kadilci portretirane osebe z visokim socialnim statusom (prav tam, 76). Poleg tega raziskave kažejo, da tretjina likov, ki v filmih kadijo, za to nima nobenega eksplicitnega razloga, kar

²⁹ Leta 1995 je bilo povprečno število kadilskih dogodkov na uro 10.7, nato je začelo konstantno padati in doseglo minimum leta 1982 s 4.9 dogodka na uro. Potem je začelo znova naraščati in je doseglo kar 10.9 dogodkov na uro v letu 2002, ko so glavni igralci kadili v šestdesetih odstotkih filmov (Charlesworth in Glantz 2006, 75). Pri tem je potrebno vedeti, da se kot kadilski dogodek v filmu smatra vse od oglasa za tobačne izdelke v ozadju dogajanja do dejanskega kajenja (Harrald in Watkins 2009, 150).

zavrača argument uporabe cigaret za označevanje karakterjev. Kadar motiv za kajenje vseeno obstaja, se za ženske in moške razlikuje. Pri slednjih največkrat poudarja njihovo moštost, medtem ko pri je ženskah tobak običajno sredstvo za nadzorovanje čustev, obvladovanje stresa, poudarjenje moči in spolne privlačnosti, nadzorovanje teže ali tolažbo (prav tam, 75). Prav tako ni res, da bi bili, v skladu s pogostim prepričanjem, kot kadilci portretirani zgolj ali predvsem negativni liki. Sicer se glede na poklic lika kajenje res najpogosteje pripisuje kriminalcem (31%), sledijo pa jim brezposelni (30%) in umetniki (26%), vendar se deleži kadilcev med kriminalci in teroristi zelo malo razlikujejo od denimo tistih med komiki in športniki (Worth in drugi 2007, 20).

Ni se torej spremenila pogostost kajenja v filmih, niti ne bistveno to, kdo v filmih kadi, saj so kot kadilci prikazani pripadniki obeh spolov ter vseh slojev in družbenih skupin, med katerimi nobena bistveno ne izstopa. Pa je vendar nekaj drugače. V zlati dobi Hollywooda denimo je večina ljudi, ki so kadili v filmih, tudi v resnici kadila – kadilo se je povsod in vseprek, kot v *Casablanci*. Danes je kajenje veliko manj pogosto in precej bolj problematično, saj so bili vsi negativni učinki kajenja dokazani po letu 1950, ko je bila stopnja kajenja v filmih najvišja. Da je bila leta 2002 še višja kot takrat, je vsaj nekoliko sumljivo. V *Good Night, and Good Luck* iz leta 2005 je nešteto kadilskih dogodkov na uro sicer mogoče utemeljiti s historično avtentičnostjo, saj se film dogaja v Ameriki v zgodnjih petdesetih, in Edward Murrow, poročevalec televizijske hiše CBS, ki je eden glavnih likov v filmu, je v resnici bil strasten kadilec treh zavojčkov dnevno (Harrald in Watkins 2009, 151). Kar je težje razumljivo je, zakaj denimo kadijo liki v *Brokeback Mountain* iz istega leta, saj cigareta v ustih fiktivnega homoseksualnega kavboja prav nič ne pripomore k historični avtentičnosti. Sicer je tudi izpodbija ne, pa vendar se je moral nekdo zavestno odločiti, da bo v filmu prikazano kajenje.

Odgovora na vprašanje, zakaj se je stopnja kajenja v filmih tako povečala, ne gre iskati v nekakšnem kriku po umetniški svobodi, ki bi prišel kot odgovor na represijo prikazovanja kajenja. To bi bilo nekako romantično in v današnjem otopelem svetu pravzaprav dobrodošlo, ampak resnica je najbrž precej bolj kapitalistične narave. Proti koncu dvajsetega stoletja je namreč postopoma prišlo do popolne prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov, in ker jih industrija ni več mogla promovirati na konvencionalen način, je v ta namen začela uporabljati filme. Zato se danes mnoge cigarete, pokajene v filmih, zdijo nekako prisiljene, kot da tja ne sodijo. Sicer je zagotovo je moteče, kot pravi Sullum (1998, 8), prepričanje številnih nasprotnikov tobaka, da bi režiserji morali prispevati k zagotavljanju nekadilske družbe in se ukloniti interesom javnega zdravja. Pri ustvarjanju bi umetnikom morala biti zagotovljena

svoboda izražanja, ampak resnici na ljubo tudi sprejemanje bajnih vsot denarja od tobačne industrije za umestitev cigaret v film nima prav veliko opraviti z umetniško svobodo.

Cigarete danes v filmih večinoma niso več pripomočki za komunikacijo, kulisa avtentičnosti, označevalec značaja. Svojega kulturnega pomena in diskurzivnosti ne izgubljajo (zgolj) zato, ker so preganjane v imenu javnega zdravja, ampak tudi zato, ker jih nihče več ne uporablja na tak način, kot nekoč. Ko se pojavijo v filmu, so znak tega, da je nekdo s tem dobro zaslužil in ne denimo simbol romantične ljubezni ali telesne privlačnosti med dvema filmskima junakoma. Redko so sicer še uporabljene v nekaterih romantičnih prizorih, na primer v *Definitely, Maybe* iz leta 2008, kjer med glavnima junakoma preskoči iskrica medtem ko v nalivu pod majhnim nadstreškom tekmujeta, čigava cigareta bo trajala dlje (Harrald in Watkins 2009, 74). Romantičen prizor je nato prekinjen s pridigo o škodljivosti cigaret, nekako v smislu »volk sit in koza cela«, vendar je tudi negativna reklama še vedno reklama. Drugi razlog za drugačno uporabo cigaret v filmih pa je rušenje nekaterih tabujev, zaradi česar jih filmska industrija preprosto ne potrebuje več za izražanje stvari, ki nekoč niso smele biti prikazane na platnu. Če želi nekdo sporočiti, da imata dva spolni odnos, tega ne bo več ponazoril z dvema v pepelniku kadečima se cigaretama, kot v *The Big Sleep* (1946), ampak bo preprosto posnel vroč ljubezenski prizor.

Celo več, ne samo, da cigarete ne služijo več za sublimum prikazovanje nečesa, kar je bilo nekoč prepovedano, ampak so se tudi same znašle na listi prepovedanih stvari. Ameriško filmsko združenje, Motion Picture Association of America (MPAA), je leta 2007 objavilo, da bo odslej pri ocenjevanju primernosti filmov za mlajše občinstvo poleg obstoječih kriterijev, torej spolnosti, nasilja in neprimerne izražanja (ki so danes prisotni v veliki večini filmov), upoštevano tudi prikazovanje kajenja (Worth in drugi 2007, 5). Starih filmov na srečo vsaj zaenkrat ne bodo ponovno ocenjevali. Če bi jih, bi *Casablanca* lahko gledali samo še odrasli, saj po novem sistemu noben film, ki vsebuje kajenje, ni več primeren za otroke in mladostnike (pri čemer najbrž ni nihče pomislil, da bi se jim ravno zaradi tega utegnilo kajenje zdeti še bolj privlačno). Težko pa bi z gotovostjo trdili, da jih ne bodo poskušali v imenu politične korektnosti cenzurirati in jih na tak način uskladiti z njihovo oceno. Znani so namreč številni primeri, ko so na novejših plakatih, za katere so bile uporabljene stare fotografije znanih osebnosti, cigarete umetno odstranili. Za užitke kajenja so tako denimo prikrajšali že Stalina, Jean-Paula Sartra, Paula McCartneya in Jacksona Pollocka, če jih omenimo le nekaj (Harrald in Watkins 2009, 40). V primeru, da bi to naredili z nekaterimi največjimi filmskimi klasikami dvajsetega stoletja, bi od njih ostale samo uvodne špice in

srečni konci. Potem bi v resnici bili prikrajšani ne samo za kulturo cigaret, ki so jo slavili stari filmi, ampak tudi za bolj ali manj celoten filmski kanon dvajsetega stoletja, saj je, kot pravi Lynn Barber (2006), dieta nekadilskih filmov skoraj negledljiva.

Omeniti velja še to, da poleg tega, da so stroge prepovedi kajenja očitno nehote povzročile porast kajenja v filmih, obstajajo tudi dokazi njihove neuspešnosti v resničnem življenju. V večini držav, ki so v zadnjih letih sprejele protikadilske zakone, beležijo ponoven porast števila kadilcev, ki je sicer je takoj po sprejetju za nekaj časa nekoliko upadlo (Hostnik 2011). Čeprav je, kot pravi Pracontal (1999, 4), uživanje tobaka morda res zgodovinsko naključje in nevzdržen paradoks, saj bi bil tobak, če bi ga odkrili danes, avtomatično prepovedan, pa kot kaže ne drži mnenje nasprotnikov kajenja, ki trdijo, da so cigarete le anahronizmi, relikvije preteklosti brez ene same pozitivne lastnosti (Sullum 1998, 219). Ljudje si očitno ne pustijo vzeti tistih »drobnih ritualov kulture kajenja, ki imajo pogosto značaj obrambnega čaranja (denimo med mučnim čakanjem) in služijo zagotovitvi osebnega ponosa« (Pfaller 2009, 27). Če bo družba kdaj opustila tobak, to ne bo zaradi cenzure in prepovedi, ki očitno ne prinašajo zelenih rezultatov. Morda pa je nekaj resnice v ideji Richarda Kleina, čeprav se njegovi nazori glede opustitve kajenja na prvi pogled zdijo povsem napačni. Po njegovem mnenju se bo družba lahko odrekla tobaku le, če bo resnično začela ceniti lepoto cigaret. Šele ko bo »uzrla avro božanskosti za njihovo ostudno masko« bo namreč lahko prebolela to staro fascinacijo in začela izumljati nove bogove za nove čase (Klein 1995, 184).

5 SKLEP

Domneva, ki smo jo postavili že v raziskovalnem vprašanju, namreč da sodobna protitobačna mrzlica vpliva na reprezentacijo kajenja v popularni kulturi, čeprav to morda ni prva stvar, na katero pomislimo ob uvajanju vse strožjih prepovedi kajenja, se je skozi proces raziskovanja izkazala za pravilno. Eden od vidnejših dosežkov protitobačnega boja, ki mu sicer zaradi pomanjkanja prostora v nalogi ni namenjene večje pozornosti, je prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov, kar se je izkazalo za pomemben dejavnik tudi na področju uporabe kajenja znotraj kulturne produkcije.

Prva hipoteza, ki pravi, da kajenje zaradi gonje proti tobaku izgublja svoj družbeni in kulturni pomen, pretežno drži. Družbena vloga, ki jo je kajenje imelo predvsem znotraj okvirov socialne interakcije, je močno okrnjena, saj se prepovedi kajenja nanašajo prav na mesta, kjer je največ takšne interakcije ob kajenju včasih potekalo. Tudi kulturni pomen kajenja se je spremenil; uspeli smo pokazati, da se cigarete znotraj kulturne produkcije, v našem primeru v filmih, ne uporabljajo več na takšen način kot nekoč, vendar je do tega prišlo posredno, in sicer z zgoraj omenjeno prepovedjo oglaševanja, zaradi katere so cigarete v filmih postale zgolj reklama. Del izgube kulturnega pomena pa gre pripisati tudi spremembam, ki jih je prinesel čas, saj danes ni več potrebe po uporabi posrednih sredstev (cigaret) za namigovanje na nekaj, kar je konzervativnost nekoč prepovedovala obelodaniti. Drugo hipotezo, ki je predpostavila, da je kajenja v filmih danes manj kot nekoč in da se uporablja za označevanje negativnih likov in manjvrednosti, pa moramo v celoti zavrniti. Kajenja je namreč v filmih celo več, kot ga je bilo, ko je bila pogostost kajenja med zahodno populacijo najvišja. Razlog za to je naveden zgoraj; filmi tobačni industriji služijo kot oglaševalski prostor. Pri tem cigarete ne označujejo zgolj negativnih likov, saj je kajenje v filmih precej enakomerno razporejeno med različnimi družbenimi skupinami, največ pa kadijo beli moški višjega srednjega razreda, ki nikakor niso nujno kriminalci.

Za konec se bomo samo na kratko še enkrat ustavili ob vprašanju, povezanim z gonjo proti tobaku, ki smo se ga dotaknili že v osrednjem delu in o katerem bi moralo biti precej več govora, namreč vprašanju posameznikove svobode. Svoboda kajenja je pomembna svoboščina, in ko je ta s strogimi prepovedmi več kot očitno kršena, bi to moral biti povod za razmišljanje o tem, na katerih področjih še prihaja do poostrevanja nadzora. Če namreč domnevamo, da odnos družbe do svobode kajenja odraža način, na katerega družba v splošnem razume pravice ljudi, se nam ne obeta nič dobrega.

6 LITERATURA

- Barber, Lynn. 2006. I Smoke, Therefore I Am. *The Observer*, 5. februar. Dostopno prek: http://www.guardian.co.uk/film/2006/feb/05/features.review2#article_continue (06. junij 2011).
- Charlesworth, Annemarie in Stanton Glantz. 2006. Tobacco and the Movie Industry. *Clinics in Occupational and Environmental Medicine* 5 (1): 73–84.
- Černi, P. Lidija. 2008. Kriminalizacija kajenja. *Mladina.si*, 7. julij. Dostopno prek: http://www.mladina.si/dnevnik/01-08-2008-kriminalizacija_kajenja/ (8. junij 2011).
- Foucault, Michel. 2000. *Zgodovina seksualnosti. I, Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Franzen, Jonathan. 2010. Sifting the Ashes. V *How to Be Alone*, ur. Jonathan Franzen, 143–163. London: Fourth Estate.
- Freud, Sigmund. 1920/1987. Onstran načela ugodja. V *Metapsihološki spisi*, ur. Eva D. Bahovec, 239–300. Ljubljana: ŠKUC: Znastveni inštitut filozofske fakultete.
- Harrald, Chris in Fletcher Watkins. 2009. *The Cigarette Book. A Celebration and Companion*. London: Quartet Books.
- Hostnik, Majda. 2011. Število kadilcev spet raste. *Dnevnik*, 3 (31. maj).
- Jameson, Fredric. 1992. *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Kamin, Tanja. 2006. *Zdravje na barikadah: dileme promocije zdravja / Tanja Kamin*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja).
- Klein, Richard. 1995. *Cigarettes are Sublime*. London: Durham.
- Lyotard, Jean-François. 2004. *Postmoderna za začetnike: Korespondenca 1982-1985*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Makarovič, Svetlana. 2001. *Prekleti kadilci*. Ljubljana: Center za slovensko književnost.
- Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije. 2011. *Javno zdravje*. Dostopno prek: http://www.mz.gov.si/si/delovna_podrocja/javno_zdravje/ (18. april 2011).
- Mrevlje, Andrej. 2011. Kadilci - pregnani in razžaljeni. *Dnevnik (Objektiv)*, 20 (28. maj).

Pfaller, Robert. 2009. *Umazano sveto in čisti um*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).

Pracontal, Michel de. 1999. *Vojna proti tobaku*. Ljubljana: Krtina (Zbirka Krt).

Sullum, Jacob. 1998. *For Your Own Good: The Anti-Smoking Crusade and the Tyranny of Public Health*. New York: Simon and Schuster.

Štern, Bojanka. 2007. Javno zdravje in javno zdravstvo. *Zdravniški vestnik*, (76) 317-322.

Urban Dictionary. 2011. *Bogart*. Dostopno prek: <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=bogart> (19. junij 2011).

Vrdlovec, Zdenko. 2010. Prepoved kajenja in sodobni narcizem. *Dnevnik*, 15 (24. julij).

Worth, Keilah A., Jennifer Duke, Molly Green in James D. Sargent. 2007. *American Legacy Foundation, First Look Report 18. Character Smoking in Top Box Office Movies*. Dostopno prek: <http://escholarship.org/uc/item/51c162f1> (24. marec 2011).